

Landsmålsarkivets frågelista M 126.

J. Ejdeström,
maj 1937.TRETTONDAGEN, TJUGONDAGEN OCH KYNDELSMÄSSAN.Trettondagen.

Hade man på orten någon benämning, som syftade på icke blott själva trettondagen utan på trettondagshelgen i allmänhet (tretton-det)? - Hur benämndes trettondagen (trettondag_jul, jultrettondagen, heliga_tre_konungars_dag, trekungdagen, tre-vise-måndagen)? Vad kallades dagen före trettondagen (trettondagsafton, trettonafton, tolfte_afton); natten före trettondagen (trettondagsnatten, tretton-denatten); trettondagens morgon (trettondemorgonen); trettondagens kväll (trettondekvällen)? Vad hade man för namn på dagen efter trettondagen (anndag_trett)? Räknades även tredjedag (tredjedag_trett)?

Ansågs julen vara slut i och med trettondagen ("Annda' trett är julen slätt")? Hände det, att trettondagsaftonen kallades den första_julkvällen på det nya året? Vad menades därmed?

Hade man någon särskild mat trettondagen? Skulle man ha tretton rätter? Känner man till trettonkaka?

Hade ungdomen något särskilt för sig trettondagsaftonen på kvällen? Sade man, att man skulle täppa_alla_gluggar_med_gröt?

Var det vanligt, att så många som möjligt av gårdens folk skulle fara till kyrkan trettondagen? Hade man trettondeotta i kyrkan?

Hur firades trettondagen för övrigt (med upptåg, lek, dans, trettondagsbal)? Känner man till seden, att de ogifta männen skulle ta sig en trettondekäring? Hade man en bockgestalt (trettondebock) med vid lekarna eller upptågen?

Förekom det, att stjärngossar gingo omkring och sjöngo? Hur många voro de, och vilka personer föreställde de? Berätta om deras utrustning (klädsel, julstjärna o.s.v.) och uppträdande! Vad sjöngo de? Diktades en ny visa (trettondevisa) för varje år? Skulle de ha traktering, där de sjöngo? Var bruket gammalt eller nytt?

Funnos några talesätt om t.ex. väderleken trettondagen ("Trettondagsur'n och tjugondagstön"; "Trettondagstö är bättre än hundra lass hö")? Tog man några andra märken denna dag? - Finnas uttrycken trettondagsblida, trettonde-len, trettondagsskilja eller liknande?

Tjugondag jul.

Vilken dag firades tjugondag jul eller knutdagen (den 7 eller 13 januari)? Hur benämndes denna dag (tjugondag_jul, tjugondagen, tjugondehelgen, tjugondag_knut, knutdagen, farängladagen, annda_trett, midvinter, lilljulkväll, fjällpighelg)?

Vad hade man till mat tjugondagen (tjugondegröt, flötgröt)? Åts det sista av julmaten upp?

Hade man kalas och dans tjugondagen (knutkalas, grannknut för grannarna, gubbknut för de gifta männen, käringknut för de gifta

kvinnorna; knutbal, tjugondagslekstuga, tjugondagsdans, tjugondebal)? Hade ungdomen kalas, vartill förtäringen sammanskjutits av deltagarna? Erhöll tjänstefolket särskild del av sin lön in natura för detta ändamål (ljus, brännvin, matvaror etc.)? Tiggdes maten ihop? Berätta hur detta skedde! Var traktens ungdom delad i gilleslag, bjudlag, som i tur och ordning bjödo varandra? Vilka lokaler i byn upplätos härvid till gillesstugor?

Ansågs tjugondagen vara julhelgens sista dag? Finnas bruk och talesätt, som syfta härpå (blåsa, köra, sopa, dansa, knuta, dricka, skramla, glugga, skjuta ut julen; "Tjugondag Knut kör julen ut"; "Tjugondag jul vändes tunnan på stul" o.s.v.)?

Fanns föreställningen levande, att de döda, som gästade sina forna hem under julen, tjugondagskvällen måste återvända dit, varifrån de kommit? - Bars julhalmen ut tjugondagen. Kastades julgranen ut? Berätta, hur härvid tillgick! Togos föremål och prydnader, som man haft framme under julen, bort och gömdes undan? - Från ett håll berättas, att man brukade dunka julen ut med bytrumman, byluren eller en stekpanna. Känner man till något liknande på Eder ort? - Skulle byklubban tjugondagen överlämnas till nästa i tur varande bonde?

Hade man några upptåg för sig tjugondagskvällen? Förekom det, att ett helt följe drog omkring för att sopa eller köra ut julen och för att få traktering? Tiggdes därvid förtäring till kalas ihop? Voro deltagarna i upptåget utklädda; hade man en halmdocka, bockfigur eller annat föremål med? Sjöng man något? Redogör utförligt för dylika bruk! - Känner man till följande benämningar och uttryck: Knutare, knutgubbar, bondknut, knutvisa, bösta Knut, gå Knut, knuta eller liknande?

Kunde man tjugondagen göra något för att djuren skulle trivas, t.ex. mocka taackätten?

Tog man några märken rörande t.ex. väderlek eller årsväxt tjugondagen? Menade man, att halva vintern var över? Trodde man t.ex., att djur, som lågo i ide, vände sig den dagen? Skulle man akta sig för att väcka björnen?

Skulle man efter tjugondagen omedelbart taga i tu med arbetet, som nu legat nere sedan före jul. Funnos talesätt, som syftade därpå, t.ex. om att vardagen började eller att man hade att ta på sig blaggarnsskjorta och äta hård kaka.

Kyndelsmässan.

Hur benämndes kyndelsmässan (kynkelsmässodagen, lilla julen, barnajulen, Marie kyrkogång); kyndelsmässoaftonen (lilla julaftonen)?

Ansågs kyndelsmässan utgöra slutet på julen? Funnos några ~~brän~~ eller talesätt, som tyda härpå? - Var kyndelsmässodagen den första vårdagen?

Ansågs det, att man borde ha säden färdigtröskad till kyndelsmässan, om man icke hade det till julen? - Voro vissa arbetan förbjudna under kyndelsmässan?

Firades kyndelsmässan på något särskilt sätt? Hade man kallas?

Det berättas från en plats, att bonden till kyndelsmässan skulle ge drängen en skäppa säd (tröskeskäppan)? Är något liknande känt på Eder ort? Vartill användes denna säd? Hade tjänarna fest dagen efter kyndelsmässodagen?

Ansågs halva vintern vara gången och hälften av fodret uppätet vid kyndelsmässan? Fanns något talesätt härom?

Togos märken rörande väderlek och årsväxt kyndelsmässodagen? Funnos talesätt om kyndelsmäss-tö, kyndelsmäss-ur eller om ändring i väderleken den dagen? Äro uttrycken kyndelsmäss-blida, kyndelsmäss-milda, kyndelsmäss-knuta kända? - Vad troddes takdropp kyndelsmässodagen båda?

Fanns någon särskild tro beträffande djuren kyndelsmässodagen, t.ex. om björnen i idet, om vissa fåglar o.s.v.?

Trodde man, att det var bra att tvätta vid kyndelsmässtiden? Var vattnet beskaffat på särskilt sätt då?

Kunde man kyndelsmässodagen göra något för att skaffa sig tur under året, för att skydda sin egendom e.dyl., t.ex. föra eld runt husen, dricka Eldborgs skål?

Finnas andra seder eller andra föreställningar, än som här efterfrågats, knutna till dessa högtider?

Om något i denna frågelista efterfrågat på Eder ort sattes i samband med eller tillämpades vid andra än här behandlade högtider, så redogör härför!